

ІСТОРИЧНІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

HISTORICAL AND EPISTEMOLOGICAL PRINCIPLES FOR THE DEFINITION OF THE OBJECT OF CRIME PREVENTION

Лукашевич С.Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено історичним та гносеологічним засадам визначення об'єкта запобігання злочинності. Розглянуто різні позиції стосовно поняття об'єкта запобігання злочинності. Зроблено висновки щодо необхідності подальшого дослідження цієї проблематики.

Ключові слова: запобігання злочинності, об'єкт запобігання, історичні та гносеологічні засади, криміногенні фактори.

Статья посвящена историческим и гносеологическим основам определения объекта предупреждения преступности. Рассмотрены различные точки зрения относительно понятия объекта предупреждения преступности. Сделаны выводы о необходимости дальнейшего исследования этой проблематики.

Ключевые слова: предупреждение преступности, объект предупреждения преступности, исторические и гносеологические основы, криминогенные факторы.

The article is devoted to the historical and epistemological principles of determining the crime prevention object. It is considered different points of view regarding the concept of an object of crime prevention. It is concluded about the necessity of further researching about this investigated problem.

Key words: crime prevention, object of crime prevention, historical and epistemological principles, criminogenic factors.

Постановка проблеми. Поняття об'єкта запобігання злочинності з'явилося у кримінології порівняно нещодавно, адже за радянських часів спеціальних досліджень із цієї проблематики не проводилось. Навіть у фундаментальних роботах проблема визначення об'єкта запобігання злочинності фактично не розглядалась, хоча очевидно, що вона залишається ключовою з позиції ідеології, політики, стратегії та тактики відповідної діяльності.

Унаслідок невирішеності цієї проблеми в кримінології мають місце суперечливі судження з приводу сутності, змісту та об'єму поняття «об'єкт запобігання злочинності». Спостерігається ситуація, коли різні автори одне й те ж явище називають або об'єктом, або предметом, а окремі вчені розглядають об'єкт і предмет як тотожність або як категорії, що мають непринципові термінологічні відмінності. На цій основі склалась ситуація, коли, наприклад, протиріччя в суспільних відносинах називають предметом, а наслідки цих протиріч – криміногенні фактори – об'єктом протидії злочинності. Варто прислатись до позиції, згідно з якою ця ситуація потребує чіткого визначення [1, с. 81].

Гносеологія поняття запобіжної діяльності досить широка, охоплює її закономірності та принципи, форми й методи, типологію одержання знань про розглядуване явище в його різноманітті. Гносеологію можна розглядати також як історичне поняття – досліджуваний феномен існує в межах тенденцій і закономірностей реального історичного процесу та законів історії як науки. Криміногенні об'єкти мають різну гносеологічну природу та різні історичні витоки, вони об'єктивно існують у суспільстві, зумовлюються як правовими його недосконалістями (наприклад, некомпетентним регулюванням суспільних відносин у різних сферах), так і психогенним характером, тобто аномальними явищами індивідуальної й суспільної свідомості, що впливають на суспільне буття. Тому глибоке та всебічне вивчення й пізнання витоків, природи, поняття криміногенних об'єктів, виявлення їх сутнісних ознак сприятиме розумінню негативного їх впливу на суспільство, а також успішному пошуку оптимальних засобів і заходів протидії їм.

Постановка завдання. Теорія та практика запобігання злочинності свідчить про те, що від правильності

визначення об'єкта запобіжного впливу та його вибору залежить ефективність запобіжної діяльності. Така діяльність здійснюється різними суб'єктами з метою нейтралізації криміногенних факторів і руйнування детермінаційних комплексів злочинності та окремих видів злочинів. Саме наукове дослідження питань визначення об'єкта кримінологічного впливу є метою публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що стосуються запобігання злочинності, розглядалися багатьма вітчизняними й зарубіжними кримінологами та вченими інших галузей знань XIX – XXI ст. У працях таких науковців, як Ю. Антонян, О. Бандурка, В. Бурлаков, М. Гернет, В. Голіна, Д. Дриль, Е. Дюркгейм, А. Закалюк, А. Зелінський, І. Карпець, О. Кістяківський, В. Кудрявцев, Н. Кузнецова, О. Литвинов, О. Сахаров, О. Туляков та інші, були закладені основи теорії запобігання злочинності.

Водночас окремих робіт, присвячених всебічному дослідженню та визначенню об'єкта запобігання злочинності, досі не було, тому дотепер фактично відсутнє цілісне вчення про об'єкт запобіжного впливу. Однак, як постає з нагальних потреб розвитку кримінології та як свідчить практика запобіжної діяльності, воно є вкрай актуальним. Проблеми пізнання навколишньої дійсності, одним із феноменів якої є об'єкт запобігання злочинності, його тенденції та закономірності в природній та історичній реальності, співвідношення історичних і гносеологічних фактів шляхом системного аналізу всіх складників цього процесу та побудова на цій основі нового комплексного, концептуального бачення об'єкта запобігання злочинному впливу й вироблення заходів протидії – ось у чому полягають завдання наукового пошуку сучасної кримінології у сфері пізнання об'єкта запобігання злочинності.

Виклад основного матеріалу. У процесі виникнення й розвитку будь-якої підсистеми протидії злочинності між її елементами встановлюється така залежність: властивості об'єктів кримінологічного впливу – властивості засобів і форм його здійснення – властивості суб'єктів реалізації впливу. Сутність залежності, що аналізується, полягає в тому, що якісна своєрідність певного криміногенного процесу, а також структури суспільства, де він

проявляється, з необхідністю вимагає проведення спеціальних заходів, які можуть бути реалізовані певними суб'єктами.

Вагоме значення для вказаної діяльності має правильний вибір об'єкта кримінологічного впливу. У спеціальній літературі спостерігаються певні розбіжності поглядів щодо цього питання [1, с. 80]. Ці розбіжності існували в історичній дійсності та змінювались зі зміною суспільних реалій.

Так, ще в 1982 р. В. Бурлаков вказував, що під час визначення об'єкта запобігання злочинності насамперед варто виходити зі специфіки причин та умов існування досліджуваного явища. Цей об'єкт складається з п'яти частин. Перша частина полягає в сукупності вчинених злочинів. Друга частина об'єкта – злочинна діяльність. Її відмінність від першої частини об'єкта полягає в тому, що в структурі злочинної діяльності можуть бути також незлочинні елементи, оскільки злочинці, прагнучи легалізувати свою діяльність, намагаються менше використовувати кримінальні методи роботи. Третя частина об'єкта характеризується кримінальними відносинами, що виникають у суспільній, державній і правоохоронній сферах. Четверта частина об'єкта – це момент, коли злочинність розглядається як найбільш суспільно небезпечна форма девіантної поведінки. П'ята частина об'єкта складається з латентної частини злочинності, яку неозброєним оком розглянути неможливо, а її наявність має переважно гіпотетичний характер [2, с. 103].

Розглядаючи генезу поглядів науковців на об'єкт запобіжної діяльності, можна дійти висновку, що радянська та пострадянська кримінологія спиралась переважно на соціологічну парадигму, вважаючи тільки суспільні відносини об'єктами злочинів, тому й об'єктами запобігання найчастіше вчені вважали різні недоліки у функціонуванні суспільних відносин [3, с. 86].

У 90-х рр. ХХ ст. В. Голіна, досліджуючи визначення об'єкта запобігання злочинності, вказував, що об'єкт запобіжного впливу – це криміногенні чинники, на які спрямовується діяльність відповідних суб'єктів [4, с. 12–14].

Пізніше, продовжуючи дослідження із цієї тематики, учений значно розширив визначення об'єкта запобігання злочинності, додавши, що це окремі негативні явища й процеси реальної дійсності матеріального та духовного характеру (або їх сукупність), різні за генезою, сферою, формами й інтенсивністю проявів, які під час взаємодії з властивостями особистості призводять до виникнення на загальному й індивідуальному рівнях протиправної, у тому числі кримінальної, мотивації, наміру, прийняття рішення на вчинення злочинів та їх реалізацію [5, с. 151].

Незмінною залишилась думка науковців щодо соціальної обумовленості факторів, які впливають на стан і динаміку злочинності. Так, В. Бурлаков зауважував, що до об'єктів попередження злочинності належать процеси та явища різноманітного порядку. До їх числа варто віднести насамперед економічні, соціальні, політичні, психологічні та інші фактори, які зумовлюють стан і динаміку злочинності. Ступінь зв'язку зі злочинністю наведених факторів може бути різним. Пізнання за допомогою кримінологічного аналізу визначає масштаби профілактичної діяльності та її ефективність. До об'єктів необхідно віднести діяльність людей, яка повинна відповідати нормам права та соціальної взаємодії. До об'єктів профілактичної діяльності можна віднести особу злочинця, під якою варто розуміти соціальний процес формування її криміногенно значущих властивостей і якостей [6, с. 179].

Західні кримінологи гуманістичної орієнтації на початку ХХІ ст. вважають об'єктами запобігання насамперед людські вади та соціальні хвороби, як успадковані, так і набуті в процесі життєдіяльності, хоча не заперечу-

ють також криміногенний вплив об'єктивних умов буття. Відповідно до цього як об'єкти запобігання злочинам розглядаються сімейне виховання дітей, субкультура малих соціальних груп, девіантна поведінка неформальних молодіжних об'єднань, неналежна ефективність правоохоронної системи, явища соціальної анемії, а також агресивність та егоїзм людей, психопатологія й акцентуація особистості, шкідливі звички тощо [7, с. 32–46].

На нашу думку, така позиція дещо однобоко висвітлює розглядуваний феномен, зачіпаючи переважно психогенні суб'єктивні вади й аномалії та не пов'язуючи їх із соціальними реаліями суспільства.

Загалом майже в усіх працях із проблем запобігання злочинам серед явищ соціального життя, які можуть виступати його об'єктами, називаються такі:

- 1) уражені вадами суспільні відносини, що порушують їх регулятивну функцію, деформують соціальне призначення;
- 2) криміногенні дефекти суспільної групової та індивідуальної правосвідомості;
- 3) «фонові» антигромадські явища, тісно пов'язані з окремими видами злочинів (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція, бродяжництво, аморальність, віктимізація, насильство, бідність тощо);
- 4) сукупність узагальнених конкретних негативних явищ, процесів, недоліків на індивідуальному рівні, які детермінували вчинення конкретних злочинів, групи чи виду злочинів;
- 5) контингенти або групи осіб, окремі особи, які виявляють ознаки протиправної поведінки;
- 6) окремі негативні властивості особистості (аномалії, акцентуації, розлади тощо).

Цей стислий огляд не вичерпує висловлені в кримінологічній літературі думки про детермінанти як злочинності загалом, так і окремих видів злочинів [8, с. 48–49].

Так, значний внесок у пізнання феномена запобігання злочинності загалом та його об'єкта зокрема в сучасний період зробили О. Бандурка та О. Литвинов. Вони розширили перелік складників об'єкта, говорячи про так званий віктимологічний аспект цього явища.

На думку О. Литвинова, запобігання злочинам як вид соціальної практики й соціальна цінність відображає суспільні відносини з приводу та у зв'язку з протидією злочинності, тому саме ці відносини, а не їх недоліки, є її об'єктом. Особливим об'єктом запобігання є потенційні жертви злочинних посягань. При цьому йдеться про так званий віктимологічний аспект запобігання злочинності [9, с. 108].

Віктимологічна профілактика поширюється на все населення країни, проте насамперед – на чисельні групи підвищеного ризику, які характеризуються значною маргіналізацією або належать до неформальних об'єднань антисоціального спрямування [10, с. 274].

Таким чином, пізнавальна наукова діяльність учених-кримінологів наразі перебуває в стані, який можна охарактеризувати як подальший науковий пошук у царині визначення сутності, змісту та об'єму поняття «об'єкт запобігання злочинності».

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, глибоке та всебічне пізнання природи криміногенних об'єктів, їх наукове, історичне й гносеологічне дослідження слугуватиме базою для осмислення небезпечності цього соціального феномена та пошуку відповідних ефективних методів, засобів і заходів впливу на нього. Держава повинна здійснювати запобігання злочинності шляхом впливу саме на певні криміногенні об'єкти, що за своєю сутністю складатимуть об'єкт запобігання на різних рівнях запобіжної діяльності (загальносоціальному, спеціально-кримінологічному, індивідуальному), а також під час здійснення заходів віктимологічної профілактики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Литвинов О. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : [монографія] / О. Литвинов. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2008. – 446 с.
2. Бурлаков В. Індивідуальна профілактика правонарушень: проблеми и суждения / В. Бурлаков // Вестник Ленинградского университета. Серия «Экономика. Философия. Право». – 1982. – № 23. – С. 103–108.
3. Долгова А. Организация предупреждения преступности с учетом детерминации / А. Долгова // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 47. – 1988. – С. 85–87.
4. Голина В. Попередження злочинності : [лекція] / В. Голина. – Х. : Укр. юрид. академія, 1994. – 40 с.
5. Голина В. Кримінологічна профілактика злочинності: поняття, специфіка, структура, об'єкт запобіжного впливу / В. Голина // Проблеми законності. – 2015. – Вип. 130. – С. 145–154.
6. Кримінологія : [учебник] / под ред. В. Бурлакова, Н. Кропачева. – СПб. : Санкт-Петербургский гос. ун-т ; Питер, 2002. – 432 с.
7. Быргэу М. Опыт системного исследования профилактики преступлений: современное состояние проблемы / М. Быргэу, А. Литвинов. – М. : ЮрКнига, 2004. – 160 с.
8. Голина В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : [навч. посібник] / В. Голина. – Х. : Нац. юрид. академія України, 2011. – 120 с.
9. Литвинов О. Функціональний аналіз запобігання злочинам / О. Литвинов // Право і безпека. – 2014. – № 2(53). – С. 106–110.
10. Бандурка О. Стратегія і тактика протидії злочинності : [монографія] / О. Бандурка, О. Литвинов. – Х. : Ніка-Нова, 2012. – 318 с.

УДК 343.915

ОЗНАКИ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК

ATTRIBUTES OF IMPRISONMENT FOR A DEFINITE PERIOD

Сторчак Н.А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри філософії освіти,

теорії й методики суспільствознавчих предметів

Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

У статті проаналізовано сутнісні характеристики позбавлення волі на певний строк як виду покарання. Визначено загальні та індивідуальні риси позбавлення волі на певний строк. Ураховано традиційні та сучасні науково-теоретичні погляди на покарання та його нормативне закріплення. Запропоновано нову редакцію ч. 1 ст. 63 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: покарання, позбавлення волі на певний строк, ознаки, правообмеження, примус, кримінальна відповідальність, судимість.

В статье проанализированы существенные характеристики лишения свободы на определенный срок как вида наказания. Определены общие и индивидуальные черты лишения свободы на определенный срок. Учтены традиционные и современные научно-теоретические взгляды на наказание и его нормативное закрепление. Предложена новая редакция ч. 1 ст. 63 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: наказание, лишение свободы на определенный срок, признаки, правоограничения, принуждение, уголовная ответственность, судимость.

Analyzed the essential characteristics of imprisonment for a definite period, as a form of punishment. Determined the general and individual attributes of imprisonment for a definite period. Considered the traditional and modern scientific views on punishment and its normative fixing. Proposed the new version of Part 1 of the article 63 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: punishment, imprisonment for a definite period, attributes, rights' restriction, duress, criminal responsibility, previous conviction.

Постановка проблеми. З'ясування ознак позбавлення волі як виду покарання завжди викликало науковий інтерес і не в останню чергу це зумовлено історичним розвитком інституту позбавлення волі, модифікацією його сутності та змісту, оновленням цілей та іншими змінами у сфері реалізації цього покарання.

Стан опрацювання. Характеристики позбавлення волі визначали М.І. Бажанов, М.С. Володін, І.О. Голенко, С.І. Дементьєв, О.М. Джужа, С.О. Жовнир, А.Ф. Кістяківський, О.Г. Колб, А.Ф. Міцкевич, І.С. Ной, А.А. Піонтковський, Ю.А. Пономаренко, В.М. Трубніков, І.Я. Фойницький, І.В. Упоров та інші фахівці. Їх висновки є підґрунтям для вивчення сутнісних ознак позбавлення волі на певний строк як виду покарання в сучасних умовах (спираючись на характеристики покарання загалом), що ставиться за мету дослідження.

Наприкінці ХІХ ст. А.Ф. Кістяківський, визначаючи покарання, вказував на такі його ознаки: 1) заходи, які за вироком приймаються проти злочинця; 2) вони завдають йому страждання та забирають різні види благ і прав, що йому належать; 3) покарання є прямим наслідком злочину; 4) є відображенням завданого удару, реакцією з боку суспільства, інтереси якого зачеплені злочинцем [1, с. 42].

Із часом такі характеристики піддавалися дискусії, змінювалися, доповнювалися, законодавчо відшліфовувалися. Нині українські вчені О.Г. Колб та І.О. Колб сформулювали «системоутворюючі» ознаки покарання, які комплексно визначають це явище з урахуванням традиційних і сучасних поглядів, втілених у працях названих вище відомих фахівців. До таких ознак покарання, що відрізняють його від інших примусових заходів, належать:

1) визнання покарання заходом державного примусу, що застосовується до осіб, які вчинили злочинне посягання, тому за своєю природою покарання примушує особу до законслухняної поведінки (ця ознака визначає соціальний зміст покарання);

2) застосування покарання є одним із завершальних етапів кримінальної відповідальності, це логічний юридичний наслідок злочину. Ця ознака закріплена нормативно у ч. 2 ст. 2 Кримінального кодексу України (далі – КК України), де зазначено, що особа не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду;

3) покарання може бути застосовано лише за вироком суду від імені держави, що надає йому публічного харак-